

Горох М.В.
Чернігівський історичний
музей ім. В.В.Тарновського

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЛУХІВСЬКОЇ КРАМНИЦІ «ТОРГСИН» (1933-1935 рр.)

Виникнення та діяльність Всесоюзного об'єднання торгівлі з іноземцями «Торгсин» (В/О «Торгсин») і сьогодні є маловідомою та недостатньо вивченою сторінкою історії. Хоча в назві організації головними покупцями визначалися громадяни інших країн, дане словосполучення міцно вкарбувалося в пам'ять мільйонів українців. Історіографія з даної проблематики обмежується лише кількома статтями та однією монографією, а провідними дослідниками є О.О.Осокіна, В.І.Марочко та І.В.Павлова [1].

Дана стаття має на меті на основі невідомих раніше документів дослідити процес становлення та функціонування Глухівської крамниці «Торгсин». Щоб досягти поставленої мети, слід вирішити ряд завдань, а саме: розглянути історію появи у Глухові крамниці, окреслити основні етапи її діяльності та визначити об'єми валютних надходжень філії. Об'єктом дослідження є Глухівська крамниця, а предметом – функціонування, кадрова політика та реалізація поставлених перед торговою точкою завдань. Хронологічні рамки дослідження обмежені часом існування Глухівської крамниці (1933 – 1935 рр.).

Згідно з директивами В/О «Торгсин» в першому кварталі 1933 р. на Чернігівщині планувалося створити 19 нових торгових представництв [2]. Проте реалії 1930-х років внесли свої корективи в плани об'єднання. Більшість крамниць почали працювати лише наприкінці означеного терміну, чим ускладнили процес виконання поставлених перед облконторою валютних планів. Серед торгових точок, що планувалося відкрити в означений час, значилася й крамниця в Глухові.

Розширення мережі як на Чернігівщині, так і загалом на Україні, тісно пов'язано з Голодомором 1932 – 1933 років. Карткова система, знецінення радянських грошей, підвищений попит на товари першої необхідності (в першу чергу на продукти харчування) та нестача останніх – все це створювало надзвичайно сприятливі умови для системи Торгсину. Селяни, які мали золоті та срібні вироби (натільні хрестики, обручки, персні, сережки), монети царського карбування, були приречені на відвідування цих крамниць, що ставали для них останньою реальною можливістю врятувати власне життя та життя близьких.

Крамниця Торгсину в Глухові відчинилася 5 лютого 1933 р. [3]. В її компетенцію входив увесь спектр торгових послуг від оформлення

грошових переказів, скуповування золота, срібла, іноземної валюти та діамантів до продажу товарів. Приміщення, в якому розпочалися торгові операції, за даними Оргбюро Чернігівської Обласної КК-РСІ, не могло сприяти успішному виконанню поставлених завдань. Зверталася увага на те, що місцеві РПК та РВК не приділяли достатньої уваги налагодженню діяльності нової організації [4].

Розташовувалася крамниця на вулиці Радянській (лютий 1935 р.) [5]. Вона безпосередньо підпорядковувалася Чернігівській обласній конторі «Торгсин». На ремонт та облаштування приміщення облконтора в 1933 р. витратила 3500 крб. Ще 1400 крб. пішло на придбання інвентарю. Загальна ж сума витрат сягнула 6123 крб. 70 коп., що склало 10 % всіх затрат облконтори. Пункт скуповування цінностей обійшовся дещо дешевше – 2032 крб. (15% від витрат облконтори) [6].

На кінець 1934 р. торгова точка в Глухові складалася з крамниці та складу, але їхній стан був далеким від ідеального. Приміщення крамниці потребувало капітального ремонту, який планувалося розпочати 7 жовтня. Ремонту потребував також склад та льох, однак місцеві організації, до яких зверталися за допомогою, відмовлялися надати матеріали для його проведення. Пояснювалася така позиція тим, що Торгсин має можливість придбати все необхідне на ринку [7].

Наступного року стан справ не змінився. Крамниця перебувала в антисанітарному стані, товар був розкиданий під полицями [8]. У березні 1935 р. особлива інспекція спостерігала наступну картину: «...під полицями накинутий різний мотлох та одяга сторожів. Товар розкладений не належним чином, робітники провідділу працюють без халатів» [9]. За п'ять місяців ситуація не поліпшилася: «під полицями валялися недопалки, підлога брудна, на окремих промтоварах пил» [10]. Об'єкт не був забезпечений достатньою кількістю вогнегасників [8]. Для виправлення ситуації планувалося отримати в 1935 р. на переобладнання крамниці 4900 крб. [11].

Зовнішній вигляд полиць та вітрин не мав естетичного вигляду і не справляв належного враження на покупців, про що наголошувалося в резолюції обласної наради директорів «Торгсину» від 12 січня 1935 р. [12]. Так, шовкові кофтинки були розкидані на полицях, ситець та черевики – у вітринах. Не в кращому стані перебував і льох, який відзначався неприємним запахом та антисанітарією [13].

Усе це безпосередньо впливало на стан товарів, які псувалися та втрачали купівельну привабливість. Особлива інспекція Чернігівської облконтори виявила в лютому 1934 р., що через недбале зберігання було зіпсовано 14 кг круп. За такі безвідповідальні дії на директора крамниці Стискіна було накладено

адміністративне стягнення з покриттям втрат за його рахунок [8]. За місяць він же отримав догану за антисанітарний стан крамниці [9]. В квітні 1935 р. обласний уповноважений Наркомзовнішторгу М.Н.Полонський відмічав, що на складі знаходяться мокрі та брудні 4 мішки цукру-рафінаду та 2,5 мішки цукру-піску, які складені ярусами. Поряд з ними перебував розірваний мішок борошна, по якому повзали мурахи, а порожні мішки (16 штук) були складені в купу та гнили. Уповноважений прийшов до висновку, що персонал крамниці або погано розумівся на зберіганні великої кількості різноманітних товарів, або нехтував своїми посадовими обов'язками. Лише цим він міг пояснити той факт, що, незважаючи на великий вільний простір складу, пшоно, борошно та манка лежали біля вологої стіни, а соняшникова олія (300 – 400 кг) зберігалася ще з моменту відкриття крамниці і ніхто не знав, в якому вона стані [13], або чому на початок травня 1935 р. валянки, хутра та інші товари, що слід дбайливо зберігати в літній період, не були пересипані нафталіном та запаковані [14].

Набули поширення втрати товару під час транспортування, а також надходження до крамниці неякісних продуктів. В березні 1935 р. Глухів отримав 1 вагон (176 бочок) оселедців («Івасі»). Виявилось, що в кожній бочці не вистачало по 5-6 кг риби. На початку ж року з Чернігова надійшла 1 т борошна, 75 % якого мало гіркуватий присмак [13]. Означеними випадками зацікавилися відповідні органи.

Велика відповідальність за зберігання товарів та виконання планів покладалася на працівників крамниці. Від їхнього професіоналізму та кваліфікації цілком залежала діяльність відділення. Хоча апарат торгових працівників Глухівського універмагу в жовтні 1934 р. визнавався як достатньо кваліфікований та добре підібраний, але низька кваліфікація працівників касового апарату спричинила велику плінність кадрів. Відчувалася також нестача спеціалістів рахівників. Так, за три місяці 1934 р. змінилося більше п'яти рахівників, а це в свою чергу зривало оперативну звітність та перевантажувало інших працівників [15]. Недбалість в кадровому питанні призводила до псування товарів та крадіжок, нехтування найпростішими правилами техніки безпеки. Навіть ніж, яким користувалися продавці, був брудним та покритий іржею [13]. Виробнича дисципліна перебувала на низькому рівні [16]. Виникли негаразди з приймальником цінностей, який щоденно закінчував роботу не годину раніше.

Для допомоги та контролю за ситуацією облконтора була змушена надіслати на периферію відповідальних працівників та прикріпити їх до конкретних торгових точок. Глухівською крамницею мав опікуватися завідувач планово-фінансовим

відділом Торгсину С.Г.Плоскін [17]. Першочерговим завданням, що ставилося перед керівником торгової точки, було забезпечення виконання валютного плану та плану реалізації. Від цього залежало збереження ним посади та отримання преміювання у вигляді пайка. Саме за невиконання плану другого кварталу 1933 р. було звільнено з посади завідувача крамницею Кавшулю [18]. Пропонувалося замінити його більш сильною кандидатурою [19].

Глухівський універмаг на кінець 1934 р. був однією з найвідсталіших торгових точок в Чернігівській області. За перші 1,5 роки своєї роботи в ньому було звільнено 8 директорів. Для стабілізації ситуації обласна контора надіслала до міста одного з найкращих своїх працівників, директора Конотопської міжрайбази Я.К.Долгозв'язга, який зміг, хоча і тимчасово, виправити становище. В Чернігівській облконторі він пропрацював близько трьох років без жодного стягнення, кілька разів преміювався. У документах зустрічаються пропозиції Правлінню В/О «Торгсин» та редакції газети «Торгсиновець» включити його до переліку «знатних людей Торгсину» [20]. Я.К.Долгозв'язг зміг мобілізувати колектив на виконання валютних планів, широко використовував технічні виробничі наради та організував видання стінгазети. Такі заходи призвели до того, що план залучення цінностей за листопад 1934 р. був виконаний на 112,6 %, а з реалізації – на 112,9 % [21].

Стан справ «Тогсинів» перевірявся відповідальними працівниками під час виїздів на місця. Так, в кінці 1934 р. до Глухова та Шостки було направлено референта промислової групи Чернігівської облконтори «Торгсин» М.Б.Черняка [22]. В період з січня до липня 1935 р. працівники обласної контори здійснили 3 виїзди до Глухова, що було середнім показником по області [23].

Виконання плану реалізації багато в чому залежало від асортименту товарів та своєчасного його постачання. Саме в цьому напрямку облконтора часто не виконувала взяті на себе зобов'язання, про що неодноразово надходили скарги з периферії. У жовтні 1934 р. у Глухові відчувалася нестача пшоно, сала шпику, печива, ситця темних кольорів, чоловічого та жіночого взуття. Ще гіршим було становище з наявністю борошна 50 % помелу, яке на вимогу відділення так і не надійшло [15]. Ціни на голландський сир, соняшкову олію, вершкове масло, оселедці були занадто високими (оселедці реалізовували по 30 копійок за кілограм), в наявності було лише борошно 75 % помелу, яке частково втратило свою кондицію. Все це призводило до падіння попиту на товари, їхнє накопичення та псування. Недовиконання плану ставало звичним явищем.

Якщо ж говорити про позитивні моменти,

слід зазначити, що 5 грудня 1934 р. тимчасово виконуючий обов'язки керуючого Всеукраїнської контори «Торгсин» А.В.Арнольдов повідомив директора Глухівської крамниці Я.К.Долгозвяга про те, що В/О «Торгсин» оголосив йому та колективу крамниці подяку за виконання листопадового плану реалізації товарів [24] і запропонував вручити директору крамниці грамоту найкращого ударника та грошову премію [21]. Центральне керівництво сподівалося, що колектив зможе мобілізуватися й перекрити недовиконання плану жовтня місяця і з успіхом виконає річний план. У I кварталі 1935 р. план реалізації товарів був виконаний на 60%, у II – на 85 % [25].

Головним же показником успішної діяльності крамниці Торгсину залишалася виконання валютного плану. Серед чинників, що впливали на реалізацію поставлених валютних завдань, особливе місце відводилося приймальникам цінностей. Особлива інспекція радила не приймати дорогоцінні метали в Глухові внаслідок відсутності спеціалістів потрібної кваліфікації [26].

Використовуючи наявні дані стосовно виконання валютних планів, маємо можливість в загальних рисах окреслити обсяги валютної заготівлі Глухівської крамниці [27].

Виконання валютного плану (1933-1935 рр.)

	1933 р. (лютий-грудень)	1934 р. (вересень-грудень)	1935 р. (січень-жовтень)
План	212610	8300	14000
Виконано	61569	4499	11180
% виконання	28,5	54,2	79,9

Як видно з таблиці, валютний план 1933 р. був виконаний ледь на третину (підррахунки є неповними, бо відсутні дані за два місяці: травень і липень). В документах зустрічається підсумкове число стосовно реалізації плану за 1933 р. в розмірі 51 % [28]. Майже відсутніми є дані за 1934 р., але незважаючи на це, наведений відсоток виконання за чотири місяці (54,2 %) майже не відрізняються з підсумковими 55 % виконання плану [28]. Якщо врахувати, що план на перше півріччя був суттєво збільшений (18 і 13,8 тис. крб. на січень та квітень відповідно), то відмічається різке зменшення плану за три роки. Так, план надходження цінностей на 1935 р. був меншим в 15 разів ніж на 1933 р., а план виконання – менший в 10 разів (за умови виконання плану 1933 р. на рівні 51 %). В результаті зменшення плану відмічається поліпшення стану його реалізації в 1935 р. (79,9%). В будь-якому випадку, Глухівська крамниця навряд чи могла виконати і ці полегшені завдання. Глухівська торгова точка в 1935 р. перебувала на одному з останніх місць (разом з Крелевецькою та Новгород-Сіверською крамницями) з продажу товарів та

залученню цінностей [29]. За час функціонування крамниці перевиконання плану спостерігалось лише в червні 1933 р. (109 %), листопаді 1934 р. (102,7 %) та серпні 1935 р. (108,8 %).

Наявні дані дозволяють визначити питому вагу різних видів цінностей в загальному об'ємі валютних надходжень за 1933 р. Розподіл виглядає наступним чином: лом золота складав 38 % всіх надходжень (за планом 41 %), золоті монети старого карбування – 27 % (планувалося 23 %), срібло – 24 % (21 %), грошові перекази – 7 % (10%). Відносна частка залучення іноземної валюти, як і планувалося, була в межах 4 %. Схожа картина спостерігалася і в 1935 р. (дорогоцінні метали находили краще, ніж іноземна валюта та перекази) [25].

Наявність дефіцитних товарів та найрізноманітніших цінностей ставала постійним подразником для працівників крамниці, які не завжди могли втриматися від спокуси щось привласнити. У 1933 р. було виявлено розтрат та нестач на суму 2786 крб. [28]. Так, директор крамниці Кавшуля взяв для себе безкоштовно 2 пуди борошна [30]. За даним фактом було порушено кримінальну справу, яку передали до суду. Але винуватець помер раніше, ніж справа була вирішена [31]. Інший директор Глухівського Торгсину Л.І.Худяков за даними обстеження філії в жовтні 1933 р. не надто дбайливо ставився до своїх обов'язків та порушував інструкцію стосовно видачі пайків співробітникам мережі, чим збільшив їхню вартість на 54 крб. 63 коп. золотом. Крім того, пайок (2,5 крб.) отримав кур'єр, хоча не мав на це права. Свій же пайок Л.І.Худяков збільшив на 2 крб., незважаючи на те, що план ще не був виконаний. Пайок отримали і працівники бухгалтерії, хоча не подали вчасно звітів і не вказали директору на протиправні дії. В результаті таких порушень президія РКК-РСІ ухвалила рішення зняти з роботи Л.І.Худякова за перевитрату коштів та поганий підбір кадрів [32]. Звільнений був і приймальник цінностей Усок, який, не маючи кваліфікації, відмовлявся приймати цінності (злитки, лом золота та срібла), грубо поведився з відвідувачами, «виявив себе хуліганом серед працівників крамниці». Крім того, було зафіксовано факт привласнення ним золота на суму 1 крб. 43 коп. [33].

Таким чином, незважаючи на важливу місію з акумуляції «ефективної» валюти, яка покладалася на Торгсин, районні відділення не могли виконати поставлені перед ними завдання. Переважно сільський контингент покупців, яких найбільше цікавила можливість придбати харчі в крамниці, змогли забезпечити відносно великий потік валютних надходжень лише в голодний 1933 р. Остаточну ж оцінку діяльності Глухівської крамниці можна буде дати лише після порівняння її з іншими відділеннями

Посилання

1. Осокіна Е.А. Золото для індустріалізації: Торгсин. – М., 2009. – 592 с.; Ї ж. За зеркальної дверью Торгсина // Отечественная история. – 1995. – №2. – С. 86 – 104.; Ї ж: Золотая лихорадка по-советски // Родина. – 2007. – №9. – С. 111-117., Марочко В.І. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932 – 1933) // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С.90-103.; Його ж Діяльність торгсинівської системи міста Києва // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 18. – К., 2008. – С. 163-175., Павлова І.В. Торгсини в Західно-Сибірському краї // Економіка і організація. – 2003. – № 3. – С. 162-169.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.Р-323, оп. 1, спр. 411., арк. 48.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4051, оп. 1, спр. 23, арк. 35.
4. ДАЧО, ф. Р-323, оп. 1, спр. 411, арк. 75 зв.
5. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 99.
6. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 30, арк. 72.
7. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, арк. 180 зв.
8. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 25.
9. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 82.
10. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150, арк. 2.
11. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 143, арк. 23-29.
12. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 13.
13. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 94.
14. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 142.
15. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, арк. 180-180 зв.
16. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 13 зв.
17. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 543, арк. 1 зв.
18. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 180, арк. 310.
19. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 180, арк. 313.
20. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 330, арк. 162 зв.
21. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 330, арк. 162.
22. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, арк. 154.
23. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 184.
24. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 120, арк. 345.
25. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 230.
26. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 220.
27. Підраховано автором за: ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 58; ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 132; ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334; ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 761.
28. ДАЧО, ф. П-616, оп. 1, спр. 379, арк. 100 зв.
29. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 228.
30. ДАЧО, ф. П-616, оп.1, спр. 379, арк. 7.
31. ДАЧО, ф. П-616, оп. 1, спр. 379, арк.51.
32. ДАЧО, ф. Р-323, оп.1, спр. 411., арк.69.
33. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150, арк. 2 зв.

СИНАГОГА: ДІМ ДЛЯ МОЛИТОВ
ЧИ ДЕЩО БІЛЬШЕ?

Моїй дружині Галіні присвячується

Невпинно минає час. На політичній карті світу держави змінюють одна одну, відходять у небуття епохи, світогляди, люди, а більш ніж тритисячолітня історія існування єврейської нації продовжує дивувати весь світ. Ж.Ж.Руссо писав: «Євреї являють собою дивовижний приклад: закони Нуми, Пікурга і Солон вмерли, тоді як набагато давні заповіді Мойсея живі й дотепер. Афіни, Спарта і Рим загинули – їхні народи зникли з лиця землі; Сіон, хоча і зруйнований, не розгубив своїх дітей. Вони живуть серед усіх націй, але не загубились в них» [1]. Всесвітньовідомий американський письменник Марк Твен казав: «Процент євреїв у списках найвідоміших прізвищ значно перевищує їх відсоток у населенні. Всі століття вони вели боротьбу за виживання...Євреї бачили всіх (єгиптян, вавілонян, персів), перевершили їх усіх і залишаються такими, як раніше, не подаючи ознак занепаду» [2].

Однією з заporук цього феномену, на думку істориків, є існування синагоги. Але перш ніж докладно зупинитись на предметі дослідження, з'ясуємо, хто такі євреї, яка історія розвитку цієї нації, якими цінностями вони дорожать.

Євреї на Україні з'явилися задовго до прийняття іудаїзму Хазарським каганатом у VIII ст. [3]. У IX ст. хазари, оточені степовими кочівниками, мали усі ознаки освіченого народу: організоване правління, розвинену торгівлю, постійне військо. Хазарська держава прославилася правосуддям та віротерпимістю, і гнані за віру приходили до них [1, 126]. Видатний український історик, академік М.Грушевський вважав, що Хазарська держава слугувала захисним щитом для слов'ян від нападів кочівників та могутніх арабських армій [1, 129].

На питання, ким же є євреї в Україні, – етнічною групою чи національною меншиною, учений Н.Шульга відповів, що вони є етнічною групою, маючи глибоку історію на цій землі. Немає сумніву і у тому, що євреї в Україні є і національною меншиною. [1, 13]. Сьогодні в Україні діють близько ста ортодоксальних й понад сорок реформістських іудейських громад, працюють близько двадцяти рабинів. З'явився реформістський, прогресивний іудаїзм. Мають місце змішані шлюби та, на жаль, велика асиміляція [3, 9-10].

В єврейському середовищі є дві основні групи: ашкенази та сефарди. Ашкенази – вихідці з Рейну, а згодом – з усієї Німеччини. Термін «ашкеназьке єврейство» включає в себе общини